

The Turkic Languages and Peoples, An Introduction to Turkic Studies, 2nd, revised edition, Karl H. Menges, VSUA, Band 42, Wiesbaden 1995, XXXII + 248 + 5 harita.

Türk halkları ve dilleri üzerine giriş niteliği taşıyan çalışma, 1962'de sipariş edilmiş, 1964'te tamamlanmış, 1968'de de basılmıştır. Elimizdeki baskısı ise gözden geçirilmiş ikinci baskı. İlk baskının tanıtımını kimi düzelti önerileriyle birlikte 1972'de T. Tekin yapmıştır (*Finnisch-Ugrische Forschungen*, 39 (1972): 351-365). Ben burada sadece ikinci baskının farklarına değinmekle yetineceğim.

Gerçekte kitap, yeniden dizilip genişletilmemiş, tersine yeni baskının başına yazarın eklemeleri ve düzelteleri girmiş. 1-248. sayfalar arasında kalan kısım önceki baskının tıpkıbasımı niteliğinde. Yazar, yayınevi kendisine kitabının tıpkıçekimli yeni bir baskısını önerdiğinde, Türkolojinin son 20-30 yıllık bir dönemini, gelişmeleri gözönünde bulundurarak ilk önce bu baskıya yanaşmak istememiş, ancak genişletilmiş yeni bir baskının da zaman alacak olmasından dolayı 112 maddelik (15 sayfa) eklemeye yetinmiş. Bu eklemelerde ilgili maddelee ait değişen görüşlerine, yeni kaynaklara yer vermiş. Eski kaynaklar arasında ise Türkçe yayınların oranca azlığı yeni eklemeler bölümünde ise hiç olmayışı dikkat çekiyor. Bir başka eksiklik de genel başvuru kaynaklarına yeni bir ek olarak *Fundamenta* verilirken (s. xxi, § 55), *Handbuch der Orientalistik, Fünfter Band, Erster Abschnitt, Turkologie* (1. baskı 1963, genişletilmiş 2. baskı 1982), öteki eksik önemli temel (yeni) kaynaklar arasında sırasıyla *A Grammar of Orkhon Turkic, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Compendium of the Turkic Dialects, Old Turkic Word Formation* adlı kitapları sayabiliriz.

Yazar, yeni baskının önsöz bölümünde, özellikle R. A. Miller'ın *Japonca ve Öteki Altay Dilleri* başlıklı çalışmasıyla yeni bir açı kazanan Altay dilleri kuramına, konusuna değiniyor. 1990'lı yıllarda başlayan, özellikle de eski SSCB sınırları içerisinde halen Türk halklarını, dillerini yakından ilgilendiren politik değişimlere değinir.

2. eklemede ABD'de Türkolojinin tarihine değinerek İkinci Savaş sonrası Avrupa'dan gelen göçlerle (Poppe, Pritsak, Tietze, Eckmann, Sinor) bu çalışmaların güçlendiğini, emekli olanlarla birlikte zayıfladığını belirtir. 1989

sonrası ise durum yeniden değişmiştir.

4. madde de Halaçça'nın bulunuşuyla ortaya çıkan durum, bu dilin eskicilliği dolayısıyla **h*- sorununa getirdiği katkıya değinir. İzleyen maddeler ise kısa eklemeler ve düzeltilerden ibarettir.

The Turkic Languages and Peoples zengin ve sınıflanmış "Kaynaklar"ı, önemli köken açıklamaları ile önemli başvuru kaynaklarından birisi olmaya devam edecektir.

Mehmet Ölmez

Şor Sözlüğü, N. N. Kurpeşko Tannagaşeva, Doç. Dr. Şükrü Halûk Akalın, Türkoloji Araştırmaları, Adana 1995, 142 s.

Piekarski'nin Yakutça sözlüğünün çevirisinin yarım kalan yayını bir yana, Türkiye'de Sibir grubu Türk dilleri üzerine günümüze değin bütünlüklü sözlük çalışması yapılmamıştır. Ancak son yıllardaki siyasal gelişmelere/ değişmelere koşut olarak üniversitelere bağlı yeni kurulan bölümlerde (örneğin A.Ü. DTCF Türk Lehçeleri ve Edebiyatı bölümü) belli-başlı Türk dillerinin yanı sıra Sibir grubu Türk dilleri de çalışılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalardan birisi de Hakasçayı oluşturan lehçelerden Şorca, bugün için 900'ün üstünde konuşuru 10.000'e yakın da 'bilen'i olan bir Türk dili üzerine Çukurova Üniversitesinde yapılmıştır.

İlk olarak Radloff'un sözlüğünde yer alan verilerden sonra, Şorca veriler son olarak 1993'te hazırlanan bağımsız bir sözlükte toplanmıştır. Elimizdeki sözlük ise bu Şorca sözlüğün (*Şorsko-russkiy i russko-Şorskiy slovar'*, Kemerova 1993) verilerine de dayanmaktadır. 1990'lı yıllara değin yazı dili olarak kullanılmayan Şorcanın bu yakınlarda yazı diline dönüşmesi için çalışmalar yapıldığını biliyoruz. Geçmişte, 1920-30'lu yıllarda Latin harfleriyle Şorca gramer, ders kitapları yayımlanmıştır. Bugün bu çabalar yeniden başlamıştır.

Sözlük köken açıklamalarına yer vermez, daha çok Şorca-Türkçe iki dilli bir sözlüktür. Şorçayla ilgili bir-iki cümleye yer verecek olursak, Abakan bölgesinde konuşulan Türk lehçelerinin ortak yazı dili olan Hakasçaya göre sözbaşı **k*- ünsüzünün bu dilde korunduğunu görürüz, oysa Hakasçada art ünlülerden (*a, ı, o, u*) önce bu ünsüz *h* olur. (Hakasça için "Hakaslar ve Hakasça", M. Ölmez, *Çağdaş Türk Dili*, 96. sayı, Şubat 1996: 6-12. sayfalara bkz.).

Elimizdeki sözlüğe göre Şorcanın söz ve ses özellikleriyle ilgili olarak seçtiğimiz şu örneklerle yer verebiliriz:

d > z: *çıs* ‘koku’ < ET *yıd*; *çestek* ‘yemiş’ < **çezlek* < **yidlek* = TT *çilek* (Räsänen VEW 202b); *ços-* ‘silmek’ < ET *yod-*; *kazın* ‘kayın ağacı’ < ET *kadıñ*; *küze* ‘damat’ < ET *küdegü*.

y- > ç-: *çok* ‘yok’ < ET *yok*; *çuga* ‘yufka, ince’ < ET *yuyka*; *çölek* ‘yardım, destek’ > ET *yölek*.

ç- > ş-: *şagam* ‘şimdiki zaman’ < **çak am*; *şıltag* ‘sebepe, neden’ < Mo. *şıltag* (< Uyg. *tıltag*); *şıgar-* ‘çıkarmak’ < *çıkar-*; *şog* ‘sıcak, kızgın’ < ET *çog*; *şom-* ‘yikanmak’ < ET *çom-*; *şoşka* ‘domuz’ = Çağ. *çoçga* ile krş (ED 400 a *çoçuk*).

Şorcada ve komşu Türk dillerinde görülen ses olaylarının en önemlilerinden birisi, söziçi ötümsüz ünsüzlerin iki ünlü arasında ötümlüleşme eğilimi göstermeleridir: *ada* ‘baba’ < ET *ata*, *çibekte-* ‘ipekle nakış işlemek’ < **yipek+le-*, *çidig* ‘keskin’ < ET *yitig*, *kadıg* < ET *katıg*.

Ses olayları sonucu ET’de farklı seslere sahip kimi sözcükler Şorcada eşsesli duruma gelirler: *as* I ‘as, kakım’ < *as*, *as* II ‘az, yetersiz’ < ET *az*, *as*-III ‘asmak’ < ET *as-*; *aş* I ‘aş, yemek’ < ET *aş*, *aş-* II ‘açmak; aşmak’ (bu iki anlam ayrı maddelerde yer almalı) < ET *aç-*.

i- = Ø: *nek* ‘inek’; *-l- = Ø*: *ödür-* ‘öldürmek’, benzer ses olayı için Tü. *otur-* (< *oltur-*) ile krş.; *-nç > -ş*: *koş* ‘konç’, *ödüş* ‘ödünç’.

Büzülmeler: *āñ* ‘onun’, *ās* ‘ağız’, *āt* ‘yaban ördeği’ (< *añıt* ‘angut’).

Eskicil Sözvarlığından Örnekler: *arta-* ‘yüklemek’, Uyg. *art-* ile krş. (UigWb 205b); *çayka-* ‘başını sallamak’ < *yayka-*; *ınag* ‘dostluk’; *ış* ‘is’; *ır* ‘akşam, akşam yemeği’ < *iñir*; *iygi* ‘iki’ (< **ēki*); *kiçen-* ‘gayret etmek’ < *küçen-*; *kört* ‘kürtün, çığ’; *mañzıra-* ‘acele etmek’ < **mañsıra-* < **bañ-sıra-*; *paza* ‘yeniden, yine’ < *basa*; *süt* ‘ağıt’ < *sıgıt*; *tıt* ‘melez ağacı’ (Lat. *Larix Sibirica*); *torgu* ‘ipek’; *tañma* ‘işaret, nişan, marka’ (< *tamga*).

Alınma Sözvarlığından Örnekler: *abır* ‘sükunet, sakinlik’ < Mo. *amur* = Uyg. *amıl*; *ağıl* ‘akıl, us’ < Ar.; *argamçı* ‘kement’ < Mo. *argamci*; *elbek* ‘ucuz’ < Mo. *elbeg*; *izep* ‘cep’ < Ar.; *kalık* ‘halk’ < Ar.; *kuragan* ‘kuzu’ < Mo. *kurıgan*; *nom* ‘kitap’ < Mo. < Uyg. < Soğd. < Yun.; *serēn* ‘serinlik’ < Mo.

Sözcük Türetimi: *kep* ‘giysi’, *kep uzu* ‘terzi’ (harf. giysi ustası), *us*

emi 'imalathane, yapım evi' (< *uz evi* < **uz ebi*), *azak kebi* 'ayakkabı', *tebir çol* 'demir yolu', *tegrebi* 'kilise' << **teğri ebi*.

ET'den ve öteki Türk dillerinden farklı olarak 'yıkanmak' karşılığı kullanılan dönüşlü *yun-* eylemi burada genişlidir:

çun- 'silmek': *künek çun!* 'gömlek yıka!'; *palanı çun!* 'çocuğu yıka!' (25. s.). Öte yandan 'yıkanmak' anlamı için aynı eyleme ikinci kez dönüşlülük eki getirilir: *çunun-*.

Dilbilgisi bölümünde, 12. maddedeki "Eski Türkçede kelime ve ek sonlarındaki *ğ*, *g* ünsüzleri Şor ağızlarında korunmuştur" ifadesindeki "ek sonlarındaki" sözü, örneklerle göre "ek başında ve sonunda" olarak değiştirilseydi sanırım daha uygun olurdu: *par-ğan* < *bar-ğan*, *çazı-ğa* < *yazı-ğa* < *yazı-ka* gibi.

8. maddede ET *çık-* örneğinin yanısıra, eylemin daha eski biçimi olan *taşıq-* da ayrıca verilmeliydi. Yine ses özellikleri bölümüne *-m-* > *-b-*, *-b-* > *-m-* değişimleri de verilse iyi olurdu: *kebe* 'kayık, sandal' <=*kemi*, *tebir* 'demir' < *temir*, *abır* 'sükûnet' < *amır*.

ET *kodan* > MA *kozan* 'tavşan' için söz konusu örneğin olası bir biçim olduğu, yani kaynaklarla henüz tesbit edilemediği belirtilmeliydi. Gerçekten de ET'de *d* ile **kodan* biçimini bulamayız. Çuvaşçadaki *r*'li biçimle öteki Türk dillerindeki *y*'li örnekler bizi **kodan* biçimini tasarlamaya yöneltir, ancak olası *kodan*'a eski metinlerde rastlayamayız, bunun için ED 678 b'ye bk.

Türkiye'deki Türkoloji çalışmaları arasında ilklerden olan, içerisinde maddebaşı olarak verilen ekler ve sonunda yer alan kısa dilbilgisiyle yararlı bir çalışma olan sözlüğün bir ikinci baskısının gerçekleştirilmesi durumunda *kiçenip* maddesinin *kiçen-* olarak değiştirilmesi, *kijiniñ* 'insanın' maddesinin ise tümünden çıkartılmasının yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

Mehmet Ölmez

Belük Bitig, Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag, ԵԽԻ ԶԻԻ Զ, Hrsg. von Marcel Erdal und Semih Tezcan, Turcologica 23, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1995, XIV + 246 s.

Gerhard Doerfer, Türk dilleri sözkonusu olduğunda, kişi olarak tek başına anıtsal çalışmalar ortaya koyan birkaç kişinin arasında yer alır. Kastetiklerimiz ise Radloff ve Türk lehçeleri sözlüğü, Clauson ve kökenbilim

sözlüğü, son olarak da G. Doerfer ve Yeni Farsçada Türkçe-Moğolca Öğeler başlıklı dört ciltlik yapıtıdır. Elimizdeki **ᠬᠡᠯᠠᠭ ᠪᠢᠳᠢᠭ** *beläk bitig* ‘armağan kitap’ ise Doerfer’in 75 yaşına basması dolayısıyla öğrencileri ve meslektaşları tarafından kaleme alınan 19 yazıdan oluşmaktadır. Sunuş yazısında, hazırlayanlar, Doerfer’in belli-başlı çalışmalarını, Altay dilleri üzerine yaptığı çalışmaları, özellikle de Türk dilleri üzerine olanları sıralarlar.

Doerfer sadece bir Altayist olarak, bu diller arasında akrabalık sorunu bir yana, Moğol, Tunguz ve Türk dilleri üzerine incelemelerinden başka, genel anlamda dilbilim, dilbilgisi, ödünçlemeler konusunda da çalışmıştır.

Sunuş yazısını Doerfer'in 1989-1994 arası çalışmalarının listesi izler. Başlangıçtan 1985'e değin olan yazılarının listesi CAJ 29. ciltte, 1985-89 arası ise yine kendisine armağan sayı olan JTS (= TUBA) 13. ciltte (1989) yer almaktadır.

İlk yazı L. Bazin'e ait. Bazin, tarihi ve günümüz Türk dillerindeki örnekleri, türevleri göz önüne alarak 'göbek' sözü (ET *kin* → *kindik*; Trkm. *gōbāk*, Tü., Az., Gag. *göbāk* < **kōpāk*) üzerinde durur.

İkinci yazı Árpád Berta'nın. Yazar, Kıpçakça verileri göz önüne alarak geniş zaman ekleri (-r, -Ar, -Xr, -Vr, ywr) üzerine ayrıntılı bir çalışma ortaya koymuş.

Üçüncü yazı Boeschoten'ın kaleminden çıkmış. Başta Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, Üsküfî'nin şiirleri olmak üzere, karışık dilli, mülemma diyebileceğimiz *Türkçe-Boşnakça* manzum metinlerde ölçü (aruz) konusu ele alınmış.

Dördüncü yazı Behcetü'l-ḥadā'ik'in bir bölümünden oluşmaktadır. M. Canpolat yazısının başında Behcetü'l-ḥadā'ik'in yazım özellikleri üzerine kısa bilgiler vermektedir. Yazar, metinde görülen hem Eski Anadolu Türkçesi, hem Kıpçakça özellikleri Behcetü'l-ḥadā'ik'in ana dili Mısır Kıpçakçası olan birisi tarafından Eski Anadolu Türkçesine aktarılmasına bağlar.

“Das Futurum mit ‘Wollen’: Areale Kausalität, Universalien und Systemdruck” başlığını taşıyan beşinci yazı M. Erdal’a ait.

Altıncı yazıda ise Türk dillerinde birleşik eylemlerde çok anlamlılık konusu işlenir (L. Johanson).

G. Kara'nın yazısı ise Orta Moğolca *ni'urqa-* üzerinde durmaktadır.

J. P. Laut'un yazısı Maitrisimit Hami nüshasından alınan örnek bir metin çerçevesinde Eski Uygurlarda çocuk düşürmeyi ele almaktadır. Çocuk düşürmeyi gösteren eylem ise bugün de tanınan sözcüklerledir: *tüşük kıl* 'düşürmek, düşük yapmak' → '(çocuk) düşürmek'

Zafer Önler'in yazısı "Revnak-ı Būstān: Tarım Üzerine Osmanlıca Bir

Eser" başlığını taşımaktadır.

K. Röhrborn "Konversion von 'Adjektiven' im Alttürkischen" başlığı altında Uyğurca metinlerde niteleme sıfatları konusunu ele alıyor.

Cladua Römer'in yazısı Ravzatuş-Şafâ üzerine.

A. Róna-Tas ise Macarca *úr* 'bay, bey, efendi' sözcüğünün Türkçe *urı* ile ilişkisini incelemektedir.

W.-E. Scharlipp'in yazısı Yenisey Yazıtlarındaki kimi sorunları ele almış.

Claus Schönig'in yazısı **kānyō* 'hangi' üzerinedir.

A. M. Şçerbak da Türk dillerinde örneleme (*analogy*) üzerinde durmuş.

E. Taube'nin yazısı Moğolistan'da yaşayan Tuvalarda Çağar destanı konusunu işliyor.

T. Tekin ise, Tunyukuk yazıtındaki bazı sorunları ele almış.

S. Tezcan, yazıtlarda geçen *çuğay* sözünün kökenini ele almış.

Eski Türklerde kolye, takı, vb. süs eşyalarını konu edinen son yazıyı ise P. Zieme kaleme almıştır.

Mehmet Ölmez

Laut- und Wortgeschichte der Türkssprachen, Beiträge des Internationalen Symposiums Berlin, 7. bis 10. Juli 1992, Hrsg. von Barbara Kellner-Heinkele und Marek Stachowski, Turcologica 26, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1995, VIII + 204 s.

Kitap, 1992 Temmuz'unda Berlin Frei Universität'te yapılan sempozyumun bildirilerini içeriyor. Sempozyumun konusu ise *Türk Dillerinin Ses ve Söz Tarihi*. Doğal olarak da sunulan bildiriler ağırlıklı olarak ödünçlemeler, sözvarlığı vb. konular üzerine sunulmuş.

İlk yazı Rusça-Yakutça, Rusça-Tunguzca ödünçlemeler üzerine (A. E. Aniki), ikinci yazı ise ET *yälmä* 'casus' ve *bıña* 'öncü' üzerinedir (A. Berta). Üçüncü yazı Türk dillerinde ve öteki Altay dillerinde *işaret parmağı*'nı ele alır (A. Dıbo). Dördüncü yazı {-IsAr} gelecek zaman ekini (B. Fleming), beşinci yazı bilgisayar destekli, kapsamlı bir Türkçe sözlük çalışmasını (J. Gippert), altıncı yazı Türk dillerindeki Samoyedçe ödünçlemeleri (E. Melinski), yedinci yazı Türkçe sözcüklerin türeyişini (L. Johanson), sekizinci yazı örneleme yoluyla Türk dillerinde kimi türetimleri (C. Schönig), dokuzuncu yazı Ulāngom yazıtını (A. M. Şçerbak), onuncu yazı

çekime girmeyen kimi sözcükleri (A. M. Şçerbak), on birinci yazı Lehçedeki Osmanlıca, Tatarca alınmaları (S. Stachowski), on ikinci yazı Eski Türkçe eylemlerin geniş zaman ünlülerinin Altayca sorunuyla ilgisini (T. Tekin), on üçüncü yazı Avrupa'daki runik yazılar sorununu (E. Tryjarski), son yazı ise Eski Türkçedeki yıldız adlarını (P. Zieme) ele almaktadır.

Mehmet Ölmez

Göktürk Tarihinin Meseleleri, Probleme der köktürkischen Geschichte, Some Problems of Köktürk History, Osman Fikri Sertkaya, TKAE yay., Ankara 1995, XVI + 360 s.

Kitap, son yirmi yıl içerisinde yazarın II. Doğu Türk Kağanlığı'ndan kalan yazıtlarla ilgili yazdığı yazılardan oluşmaktadır. Son yıllarda kabul gören bir görüşe göre artık bu döneme ya da hanedana *Göktürk* ya da *Köktürk* denmemektedir. Bu konuda S. Tezcan'ın "Gibt es einen Namen Kök-Türk Wirklich" adlı yazısına bakılabilir (*Türkische Sprachen und Literaturen*, Wiesbaden 1991: 357-375). Derleme, eski Türk runik yazısıyla yazılmış Yenisey yazıtları, Uygur yazıtları ve kağıda yazılı runik metinlere ait sorunların ele alındığı yazıları da kapsamaktadır. Kitabı oluşturan yazılar on başlık altında toplanmış:

1. Genel konularda yazılanlar,
2. Tunyukuk yazıtı üzerine olanlar,
3. Kül Tigin ve Bilge Kağan üzerine olanlar,
4. Taryat (Terhin) yazıtı hakkında bir yazı,
5. Yenisey yazıtları hakkında,
6. ET *tuğ* hakkında,
7. Kağıda yazılı Türkçe runik metinler,
8. Ötüken Uygurları hakkında,
9. Moğolistan'daki yazıtların kataloğu hakkında,
10. Bazin'in ünlü yapıtının tez biçiminin tanıtımı.

Yayımlanan yazıların sayısına bakıldığında ağırlığı Tunyukuk yazıtı oluşturmaktadır. Bunu Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtları izlemektedir. Derlemede yer alan yazılarda II. Doğu Türk Kağanlığıyla ilgili sorunlardan Tunyukuk'un ilk satırına, *kız koduz* ibaresinden İnel Kağan'a, *ü'lü Kül* mü

yoksa ö'lü *Köl* mü okunacak sorusundan *oplayu tegmek* eylemine değin Eski Türkçenin, runik harfle yazıya geçirilmiş, taşa kazınmış dil anıtlarındaki sorunların bir kısmına çözümler aranmış, öneriler getirilmiştir.

Toplam yirmi ayrı yazıdan oluşan derleme, kimi yazının Rusça, Almanca ve İngilizce çevirileri de sayıya katılınca yirmi dokuza çıkmaktadır.

Kitabın sonunda yer aları dizinse kitabı daha yararlı ve kullanışlı kılmaktadır. 1896'da Thomsen'in *Orhon Yazıtlarının Çözümü* adlı ünlü çalışmasının üzerinden yüz yıl geçmiş olmasına karşın yazıtlardaki sorunlarla, bu sorunlar üzerine sürdürülen tartışmalar da henüz bitmemiş olup sürmektedir. Elimizdeki bu yararlı derleme de tartışmalara bir katkı niteliğindedir.

Mehmet Ölmez

Zahiruddin Muhammed Mirza, Bâburnâma, Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhan's Persian Translation; Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation M. Thackston, Jr. (Along with Maps, Charts, Annotations and Indices) Part One: Fergana and Transoxiana 1-245; Part Two: Kabul 246-537; Part Three: Hindustan 538-904, Harvard University, Sources of Oriental Languages and Literatures 18, 1993.

Çağatay Türkçesiyle yazılmış önemli eserlerden biri olan Babürname, Babür'ün bir tür yaşamöyküsü olmasının yanısıra, onbeşinci yüzyıl sonu ile onaltıncı yüzyıl başlarındaki Orta-Asya, Afganistan ve Hindistan'ın siyasî tarihi hakkında da başka kaynaklarda bulunmayan bilgileri içerir. Eser üzerinde şimdiye kadar Beveridge, Bacque Grammont ve Arat tarafından farklı yönlerde çalışmalar yapılmıştır.

W. M. Thackston tarafından hazırlanan bu çalışma üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt "Fergana and Transoxiana" adını taşır. Bu ciltteki metinde adı geçen bölgeler (Fergana ve Semerkand) hakkında bilgiler ve 1494-1503 arasında bu bölgede cereyan eden tarihî olaylar yer alır. Birinci ciltte yayıncıların kısa bir önsözünden sonra "Preface to the Edition of the Baburnama" başlığı altında eserin nüshaları ve kullanılan yazıçevrimi işaretleri hakkında kısa bilgiler verilir. Nikolay İlminsky tarafından